

A jelentő mód jelen idejű tárgyas személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban*

1. A csángó nyelvjárás igeragozási rendszerére vonatkozó első megfigyelések a tárgyas ragozás terén is csak a köz- és irodalmi nyelvtől merőben elütő jelenségekre szorítkoztak. E nagy érdeklődést kiváltott nyelvjárás alaktani rendszerével viszonylag behatóan foglalkozó RUBINYI MÓZES például a szóbanforgó jelenségcsoportból elsősorban arra a már Petrás Inczétől megfigyelt tényre hívta föl a figyelmet (Nyr. XXX, 112; XXXI, 4—5), hogy az északi csángóban viszonylag gyakran járul az egyes 3. sz-ű tárgyas igealakokhoz a „nyelvemlékkincs” számba menő *-n* személyrag (pl. *értin, szeretin, megállapítán, hosztán, fogagyan*), valamint arra, hogy a jelentő mód jelen idő többes szám 1. személyében gyakori jelenség az *-uk, -ük* személyrag előfordulása (Nyr. XXX, 113; XXXI, 5).

E kétségtelenül értékes, de mégis csak felszínen mozgó megfigyeléseknél lényegesen többet tudunk meg a csángó nyelvjárás tárgyas személyragjairól WICHMANN GYÖRGY északi csángó szótárának (CsángóSz.) és CSÜRY BÁLINT déli csángó jelenségmonográfiájának (MNY. XXVIII, 22—30, 148—54, 256) igeragozási mintáiból. Mivel Wichmann és Csüry elsősorban az igetövek és az igealakok rendszerét igyekezett bemutatni, s mert a közzétett anyagot ragoztatással gyűjtötte a korra jellemző normatív jegyzési mód érvényesítésével, a tárgyas személyragok rendszerét egyiküknek sem sikerült hiánytalanul rögzítenie. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy anyagát Wichmann is, Csüry is majdnem teljes egészében egyetlen faluban, Szabófalván,¹ illetőleg Bogdánfalván gyűjtötte. Az 1949-ben megkezdett módszeres helyszíni gyűjtésig alig

* Részlet GÁLFFY MÓZES és MÁRTON GYULA „Moldvai csángó igeragozás” című monográfiájából. Az igetöveket és az igei végződéseket tárgyaló fejezeteket magam, az igealakok funkcióját taglaló részt Gálffy Mózes írta.

¹ A tanulmányban előforduló helységek hivatalos neve: Bălăneasa (Balányásza), Bălușești (Balusest), Berzunți (Berzunc), Călugăreni (Kalugarény), Chetriș (Ketrís), Ciocani (Csík), Ciugheși (Csügés), Cfeja (Klézse), Dărmănești (Dormánfalva), Doja (Dózsa), Frumoasa (Frumósza), Fundu Răcăciuni (Külsőrekecsin), Găiceana-Unguri (Gajcsána-Magyarfalva), Găidar (Gajdár), Geoseni (Zsoszény), Gura Solonți (Szoloncka), Lespezi (Lészped), Luizi-Călugăra (Lujzi-Kalagor) Oituz (Gorzafalva), Orașul Gheorghe Gheorghiu-Dej (rég. Onyest), Păcura (Pakura), Pralea (Prálea), Pîldești (Kélgyeszt), Pustiana (Pusztina), Săscut (Szászút), Satul bisericii (Templomfalva), Satul nou (Újfalva), Săbăoani (Szabófalva), Săcătura (Szakatura), Sîrbi (Szerbek), Strugar (Esztrugár), Stuful (Esztufuj), Tg. Trotuș (Tatros), Tuta (Diószeg), Valea seacă (Bogdánfalva), Vizanta răzășească (Vizánta), Vladnic (Lábnik), Verșești (Gidráska).

ismertük a székelyes jellegű csángó nyelvjárásváltozat igeragozási rendszerét. E nyelvjárásváltozatról a régebbi, szórványos megfigyelések mellett, mindössze SZABÓ T. ATTILA néhány lapos közléséből (MNny. IV, 332—6) tudtunk ebből a szempontból valamit.

Ennek ismeretében a moldvai csángó nyelvátlasz anyagának gyűjtése során (I. SZABÓ—GÁLFFY—MÁRTON: NyIrK. VII, 215—28 + 6 térképmelléklet) a munkálatokat irányító Szabó T. Attila megfelelő teret biztosított a csángó nyelvjárás igeragozási rendszere tüzetes megfigyelésének is. Ennek érdekében Gálffy Mózes 44 ponton kikérdezte 12 ige teljes ragozását, a 8 legfontosabb ponton pedig részben Gálffy Mózes, részben magam 40 ige paradigmáit gyűjtöttük össze. E törzsanyag mellet értékes adalékokat tartalmaz a gyűjtőktől lejegyzett gazdag „orvanyag”, HEGEDŰS LAJOS szöveggyűjteménye (Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bpest, 1952; röv. = H), a fontosabb népköltési és népzenei kiadványok (DOMOKOS PÁL PÉTER, A moldvai magyarság. III. kiadás, é. és h. n.; FARAGÓ JÓZSEF és JAGAMAS JÁNOS, Moldvai csángó népdalok és népballadák. Bukarest, é. n.; DOMOKOS PÁL PÉTER—RAJECZKY BENJÁMIN, Csángó népzene I. Budapest, 1956; II. k. Budapest, 1961.), valamint a kolozsvári Folklór Intézet munkatársaitól lejegyzett vagy magnetofonszalagra fölvett gazdag népköltési anyag (= FI). Az alábbiakban e gazdag anyagra támaszkodva mutatjuk be a csángó nyelvjárás tárgyas személyragjait.

2. A 2. sz-ű tárgyra mutató személyrag a moldvai csángó nyelvjárásban is a -lak, -lek. Alakváltozatai: -lak (*bírlak, csállak, foglak, hagylak, hílak ~ hilak, látlak, takárlak, tártlak*) ~ -lqk (*hílak ~ hilak*) ~ -lqk (*hílqk*) ~ -lok (*csinállók, látlok, váglok*; FI), -lek (*észlek, lőlek, nézlek ~ nēzlek ~ nēzlek ~ nezlek, viszlek*) ~ lēk (*ēngedlēk, nēzlēk, tēszlēk, ütlēk, vēszlēk, viszlēk*) ~ lēk (*észlek, nēzlek, vēllek 'verlek'*).

Megfigyeléseink amellett szólnak, hogy a rag irodalmi nyelvi -lak alakja a székelyes jellegű csángó Tázló és Tatros menti részlegében (Pusztina, Gajdár, Tatros, Diószeg, Újfalú, Gorzafalva, Templomfalva), valamint az északi csángóban fordul elő rendszeresebben, azonban vannak rá adataink Klézséből, Lujzi-Kalagorból és Gajcsánából, tehát a székelyes csángó Szeret menti részlegéből is. A zárt *q*-val ejtett -lqk alak elterjedése már nehezebben körvonalazható, a székelyes és sz-elő csángóban jelentkezik szórványosan (pl. Csügés, Pakura, Kalugarény, Prálea, Kelgyeszt). A -lqk alakváltozat anyagunkban mindössze két ponton, a déli csángóhoz tartozó Szakaturán és a székelyes jellegű Szász-kúton fordul elő. A -lak ~ lqk párhuzamos előfordulását főleg a székelyes jellegű csángó Szeret menti részlegéhez tartozó Lányikon észleltük. A köznyelvi *o*-val ejtett -lok ragalakra vonatkozó adatok a kolozsvári Folklór Intézet kézirat-anyagából valók (Klészse, Lészped, Gajdár).

A személyrag magashangú alakváltozatai közül a -lek elsősorban az északi csángó nyelvjárásváltozatra jellemző (mint ismeretes, e nyelvjárásváltozat csak a köznyelvi *e*-t ismeri), de vannak rá adataink a székelyes jellegű csángó Tázló és

Tatros menti részlegéből is (Gidráska, Berzunc, Diószeg, Gorzafalva, Dormánfalva, Csügés). Hegedűs Lajos szöveggyűjteményéből a *-lek* ragalak Klézséből, Lábnyikról és Gajcsánából, tehát a székelyes jellegű csángó Szeret menti részlegéből szintén adatolható, a mi megfigyeléseink azonban egyöntetűen amellett szólnak, hogy e pontokon inkább a *-lęk* változat fordul elő. A *-lęk* egyébként a székelyes és déli csángó jellegzetes ragalakja, a *-lęk* jelentkezése egészen szórva nyos, mindössze Lészpedről és Vizantáról vannak rá adataink.

3. A személyragok nagy száma és az alakváltozatok gazdagsága miatt részletesebben kell szólnunk a 3. sz-ű tárgyra mutató személyragokról.

a) A CsángóSz. nyelvtani mellékletének igeragozási mintáiban a következő 1. sz-ű tárgyas személyragok fordulnak elő: <-om> (*fogom, hozom*) ~ -am (*adam, fujam, hívam, látam, váram*), -em (*emlégzem, hiszem, veszem, löm, őrzem, szőm*) ~ <-öm> (*törölöm ~ törölöm*).

CSÚRY a déli csángóból a rag -om (*adom, hallom, látom*), -ēm (*észēm, lelēm, metēm, nezőm*) és -öm (*töltöm, ütöm*) alakját közli. SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében az <-om> ~ -am (*hívom, vigitom; adam, fakasztam, hajtam*), -ēm (*lelēm, seprēm*) és -öm (*tőtöm*) ragalokok fordulnak elő.

Az újabb gyűjtések mellett szólnak, hogy a szóbanforgó személyragoknak az alábbi alakváltozataik vannak: -om ~ -om ~ -am, -em ~ -ēm ~ <-em>, -öm ~ -öm, -ēm ~ -ēm ~ -em. A felsorolt alakváltozatok közül az -om (*adom, fuvom ~ fujom ~ fuom, hagyom, hívom ~ hijom, írom ~ irom, iszom, szipom*) következetes előfordulása eléggé korlátozott még a székelyes jellegű csángóban is. Egy-két ponttól eltekintve főleg a Tatros mentén található falvak nyelvjárásában fordul elő (pl. Tatros, Diószeg, Csügés). A másik fő alakváltozat (*hívam, íram ~ iram, iszam, szipam, váram*) gyakoribb jelentkezése elsősorban az északi csángóra jellemző, de a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében (Frumósza, Szerbek, Gidráska, Esztufuj, Berzunc, Balanyásza), valamint a délen fekvő Práclán szintén elég gyakori variáns. Az -om (*iszom*) alakváltozat előfordulására mindössze Szolonckáról (Tázló völgye) és Lujzi Kalagorból, tehát a székelyes jellegű csángó két északibb pontjáról vannak adataink.

Már az eddigi elmondottakból is kitűnik, hogy meglehetősen citerjedt a csángó nyelvjárásban az -om és -am ragalak párhuzamos előfordulása. A két alakváltozat közül az északi csángóban az -om viszonylag ritkán jelentkezik, itt az -am tekinthető uralkodó alakváltozatnak, amint azt már Wichmann megállapította. Adataink mellett szólnak, hogy a déli csángóban az -om alak gyakoribb, az -am viszonylag ritkább (*adom ~ adam, fuom, hagyom, írom ~ irom, iszom ~ iszam, kapam, szipom, ugarolom*), a nyelvjárásváltozat egy pontján, Szakaturán azonban az -am van túlsúlyban. A székelyes jellegű csángó Tatros menti részlegében majdnem kizárólag az -om ragalak jelentkezik, akárcsak a székelyben, e nyelvjárásváltozat Tázló és Szeret menti részlegében azonban már a két alakváltozat párhuzamos használata figyelhető meg.

Lényegesen egyszerűbb feladat a palatális hangrendű tövekhez járuló -em

személyrag bemutatása. E személyragnak megfigyeléseink szerint az egész déli és székelyes jellegű csángóban *-em* alakja van (*észēm, hēgyzēm, nēzēm, tēszēm; fēdēm, fējēm, végzēm, verēm*), mindössze Bogdánfalváról és Lészpedről van egy-egy adatunk az *-em* alak előfordulására (*keņēm, verēm*). Az északi csángóra a köznyelvi *-em* ragalak rendszeres előfordulása jellemző (*eszem, kenem, tesztem, verem*), mindössze a *néz* igéhez járul a zárt *ë-s -em* alak (*nēzēm*). Jellemző e nyelvjárási részlegre a labiális alakváltozat hiánya is (*örzem ~ űrzem, örlem*).

Az irodalmi nyelvi és más nyelvjárásokbeli *-öm* személyragnak két fontosab alakváltozata van. Az egyik az *-öm* (*örzöm, örölöm ~ öllöm, szövöm, tőtöm ~ tültöm*), mely elsősorban a székelyes jellegű nyelvjárásváltozatban és a déli csángóban fordul elő. A rag másik, *-œm* alakváltozata (*œrzœm, œrlœm œrœlœm*) elsősorban a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében jelentkezik. A székelyes jellegű csángó több pontján (pl. Gajcsána, Zsoszény, Lujzi-Kalagor, Szászkút, Prálea), valamint a déli csángóhoz tartozó Szakaturán az *-öm* és *-œm* ragalak párhuzamos előfordulása figyelhető meg (*örzöm ~ œrzœm, örœlœm, szövöm ~ szœvœm*). A székelyes jellegű csángó egy-két pontján (pl. Klézse és Lészped) megfigyelhető az *-ēm* előfordulása is az *-öm* mellett (*lōwöm, örzöm, örlöm, vēszēm, vizzēm*). A Tázló menti Gidrászkán lejegyeztük az egészen illabiális *-em* alakváltozatot is az *-œm* mellett (pl. *œrzœzœm, ęřëllēm*).

b) A 2. személyben a CsángóSz. nyelvtani melléklete az *<-od>* *~-ad* (*fogod, hozod; adad, fujad, hivad*), az *-ed* (*ereszted, hiszed; löed, őrzed, szöed*) és *<-öd>* (*törlöd*) ragalakokat közli. CSÚRY megfigyelései szerint a déli csángóra az *-od* (*adod, hallod, hivod, szipod*), *-öd* (*észöd, fejed, metöd, nezöd*) és *-öd* (*töltöd, ütöd*) ragalakok használata jellemző. SZABÓ T. ATTILA gajcsánai paradigmáiban az *-ad* (*adad, fokaszad, mondad*), *-ed* (*leled*) *~-öd* (*sepröd*) és *-öd* (*tötöd*) ragalakok lelhetőek fel.

Az újabb kutatások amellet szólnak, hogy a 2. személyű ragalakok száma is lényegesen nagyobb. Anyagunkban a következők lehetők fel: *-od ~ -ad ~ -ad ~ -od, -öd ~ -ed, -öd ~ -œd ~ -ed*. A mélyhangú alakváltozatok közül az *-od* (*adod, fujod, hivod ~ hijod, irod ~ irod, izod, szipod*) előfordulása elsősorban a székelyes jellegű csángó Tatros menti részlegére jellemző, de jellemző Gajcsána, Lábnyik és Lészped nyelvhasználatára is. Az *-ad* alak (*alusad, hivad, irad ~ irad, izsad*) viszonylag következetes jelentkezése elsősorban az északi csángóban figyelhető meg. Meglehetősen elterjedt a csángóban az *-od -ad* párhuzamos előfordulása is (*adad, alkuszad, fujod, hagyod, hallod, hijod hivad, irad, izzod ~ izsad, szipod, tudad*). A rendelkezésünkre álló adatok amellet szólnak, hogy a jelenség főleg a déli csángóra és a tőle délre fekvő Szeret menti falvakra (Klészse, Csík, Dózsa, Szászkút) jellemző, de megfigyelhető a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében, sőt a Tatros mentén (pl. Újfalva, Gorzafalva, Templomfalva) és az egészen délen fekvő Vizantán.

A magashangú alakváltozatok közül az *-öd* (pl. *észöd, fēdöd, fējöd, hēgyzöd, nēzöd, tēsződ*) az elterjedtebb, az egész déli és székelyes jellegű csángóban ez az

alakváltozat az uralkodó, az *-ed* előfordulása az északi csángóra korlátozódik. Ez általános képet ebben az esetben is ki kell egészítenünk azzal, hogy a *néz* igéhez az északi csángóban is *-éd* ragalak járul (*nözöd*), s hogy e nyelvjárásváltozatban az *-ed* az *e*-zés következtében az irodalmi nyelvi és más nyelvjárásokbeli *-öd* helyén is állhat (pl. *eszed, kened; örzed, örled*).

A labiális hangrendű alakváltozatok közül az *-öd* (*örzöd, örölöd ~ örlöd ~ öllöd, szövöd, tültöd*) az elterjedtebb. E ragalak előfordulása a székelyes jellegű csángó jelentős részére jellemző, az *-aed* használata mindössze a Tázló menti részlegre (Szoloncka, Esztruhár, Gidráska) korlátozódik. A két ragalak párhuzamos használata figyelhető meg a déli csángó több pontján (Zsoszény, Szakatura), valamint a székelyes jellegű csángóhoz tartozó Szászkúton és Práleán. Az *-éd* alak az *-aed*-del együtt fordul elő a székelyes jellegű csángó két pontján: Gidráskán és Onyesten (pl. *æræzæd, ærzöd, ærælæd ~ ærælöd*).

c) A CsángóSz. nyelvtani mellékletének 3. sz-ű igealakjaiban a következő tárgyas személyragok fordulnak elő: *-ja ~ -jja* (*fujja, hijja, issza, rójja, várja*) ~ *-jo* (*fogjo*), *-i* (*eszi, hiszi, teszi, veszi, viszi*). Nagyjából ezeket a ragalakokat közölte CSÚRY a déli Csángóból: *-ja* (*aggya, hājja, hijja, monygya, szipja, vārja*), *-i* (*ész, leli, meti, nezi, szepri, szērzi, vigyiti, tölti*). A *-ja* ragalaknak megfigyelte Csúry *-ján* alakját is (*hallján, lássán, tuggyán*). SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében a *-ja* (*hājja*) és az *-i* (*leli, sepri*) személyrag fordul elő.

Az újabban gyűjtött nyelvjárási anyagból úgy tűnik, hogy a két legelterjedtebb rag e személyben valóban a *-ja* és az *-i* (*csināja, fujja ~ fūja, írja ~ írja, szipja; aggya, haggya, àlkussza, issza, hallya, ugarolya; ész, fēdi, fēji, hēgyzi, kēni, nēzi, őrzi ~ őrözi ~ ūrzi, őrli ~ őröli ~ ölli ~ ölli ~ ūrli, sēpri ~ szēpri, tēszi, tōti ~ tülti, végzi, vēri, vēti*). A mi tapasztalatunk is amellet szól, hogy az északi csángóban csakugyan megfigyelhető a *-ja ~ -jo* párhuzamos előfordulása. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy e jelenség nem korlátozódik az északi csángóra, a déli csángóban és a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében szintén megfigyelhető. A székelyes jellegű csángó néhány pontján (Gajcsánában, Lábnyikon és Lészpeden) a *-ja* ragnak négy alakváltozata fordul elő: *-ja ~ -jā ~ -jō ~ -jo*.

A Szabófalván lejegyzett *niri* 'nyírja' igealak amellet szól, hogy az *-i* személyragnak eredetileg mélyhangú tövekhez való járulása egészen szórványosan ma is előfordul az északi csángóban.

A csángó nyelvjárás egyes 3. személyű tárgyas személyragjai közül régebben és napjainkban egyaránt az *-n* (*-án, -én, -in*) személyraggal foglalkoztak a legtöbben. Eddigi ismereteink szerint először PETRÁS INCZE hívta föl rá a figyelmet egyik népdalközlésében: "verbumokban" — jegyezte meg PETRÁS — az egyes szám harmadik személyének *án, én, in*-nel végzése az indicativusban nagyon életben van így pl.: *hallján, fonján, tudján, szeggyén, üssén, tegyén; keletin, ültetin, kerülin* (1. DOMOKOS—RAJECZKY, i. m. I. k. 46). PETRÁS után RUBINYI MÓZES figyelt föl rá. A csángó nyelvjárásról szóló első tanulmányában e "nyelvemlék-

kincs"-nek minősített végződésről azt írta, hogy főleg a múlt időben fordul elő (Nyr. XXX, 112), második tanulmányában azonban helyesbítette előző megállapítását, általánosan elterjedtnek minősítette tárgyas ragozásban az északi csángóban (Nyr. XXXI, 4—5), megállapítását válogatott példákkal, valamint szövegközléseivel támasztva alá (ez utóbbiakat I. Nyr. XXIX, 530—1, XXXI, 143—8). RUBINYI után CSÚRY BÁLINT jelezte e személyragot a déli csángóból (*lássán, tuggyán, hallján*) rámutatva egyúttal ritka előfordulására is (MNy. XXVIII, 15). CSÚRY után SZABÓ T. ATTILA foglalkozott behatóbban a *felelin*-féle igealakokkal (utolsó és egyben legjelentősebb tanulmánya: Újabb adalékok és jegyzetek a *felelin*-féle igealakokhoz: NyIrK. VIII, 77—92), valamint ifj. DOMOKOS PÁL PÉTER (Még egyszer a *felelin*-féle igealakokról: MNy. LVII, 39—46), kiterjesztve a vizsgálatot a kérdéses személyrag előfordulására más magyar nyelvjárásokban és a régiségben, valamint eredetére is. A csángó nyelvjárás vonatkozásában ifj. Domokos Pál Péternek elsősorban a Rubinyi szövegeiben előforduló értékes adalékok számbavétele és a CsángóSz. néhány adatának (*láltán, lásszán, monygyán, montán, halyán*) felszínre hozatala az érdeme,² Szabó T. Attilának pedig a CsángóSz. másik két adatának (*küldjin, fizésin*) a kibányászása, valamint annak a helyszínen szerzett tapasztalatának a közlése, hogy a szóbanforgó személyrag erősen háttérbe szorulóban van ugyan, de még hallható a déli és az északi csángó nyelvjárásváltozatban (NyIrK. VIII, 78).

Az újabb helyszíni kutatások és HEGEDŰS LAJOS szöveggyűjteménye amellett szól, hogy a Rubinyitól jogosan nyelvemlékkincsnek minősített személyrag csakugyan föllelhető napjainkban is a csángóban. Még ma is hallható többek közt a jelentő mód jelen idejében nemcsak az északi csángóban (pl. *hijánd, huzzán*). hanem a déliben (pl. *vészín, érin*), sőt a székelyes jellegű csángó Szeret menti részlegében is (*csitilin* 'olvassa': Ketris).³

² Ifj. Domokos Pál Péter egybeállítása sajnos nem teljes, ezért az alábbiakban megkíséreljük egybeállítani Rubinyi elszórt adatainak teljes jegyzékét: *aggyán, értin, lelin, monygyán, verin; gvüitén, bekürtén* 'beküldé', *kikürtén, látán, megtanítán; csántán, megcsántán, elgyugtán* 'eidugta', *elétin, megelösztin, béfettén, elfogottán, foktán ~ fokton, hallottán, meghaltán, elháltán, hitin* 'hitte', *eléhítán ~ elihítán, odahítán, kihotároztán, lekaptán, képzettén ~ képzettin, mekkérdesztén, mekkesz-teltén, kértén ~ kértin, köveszeltin, kültin, elkültin, kikürtin, láltán, montán ~ mondlettán ~ mondótán, mutittán, megnevesztin, kinyittán, elrendeltin, szeretén, bétékertén, tettin: betettin, törtin, üzmer-tin, végesztin, elvettin; aggy n, kotolján, kurtisszán, lásszán, monygyán, feltegyin, elvegyin, verjen* 'verje'

³ Mivel a szakemberek körében e személyrag iránt érthetően nagy érdeklődés nyilvánul meg, az alábbiakban felsoroljuk rá vonatkozó összes adatainkat:

I. Alanyi ragozás: 1) elbeszélő múlt: *valán* (északi csángó);

II. Tárgyas ragozás: 1) jelentő mód jelen idő: *hijánd, huzzán* (északi csángó), *vészín, érin* (déli csángó); *csitilin* (Ketris); 2) elbeszélő múlt: *felelén* (Külsőreccsin); 3) teljes múlt idő: *attánd* (Ploszkucény), *elcsaptán* (Zsoszény: H. 172), *elértén* (Zsoszény H. 180), *etténd* (Ploszkucény), *gondoltán* (Zsoszény: H. 175), *hiutta ~ hiuttán* (Kelgyeszt, Szabófalva) ~ *hittánd* (Ploszkucény), *hosztán* (Zsoszény: H. 174), *irtánd, ittánd ~ itta, loptánd* (Ploszkucény), *o rloette ~ oeroeltin* (Zsoszény), *sziptán* (Zsoszény: H. 174), *töttén* (Zsoszény: H. 174, 181), *törtöttén* (Zsoszény: H. 179), *vétén* (Zsoszény: H. 171), *vittén* (Zsoszény: H. 169); 4. feltételes jelen: *hinnánd, irránd innánd* (északi csángó).

A régi és újabb adatok egybevetéséből látható, hogy az *-án, -én, -in* valóban elsősorban a tárgy-as ragozás személyragja; főleg az északi és déli csángóban fordul elő, a székelyes jellegű nyelvjárásváltozatból mindössze egy mai adatunk van rá; a *-t* jeles múlt időben jelentkezik viszonylag leggyakrabban, de a jelentő mód többi idejéből, sőt a feltételes módból is adatolható.

d) Többes szám 1. személyben WICHMANN paradigmáiban a következő ragok fordulnak elő: *-juk ~-jjuk, -jük ~-jjük (fujjuk, hozzuk, löjjük, reméllyük), -uk, -ük (emlékszük, eszük, hiszük, iszuk, örzük, veszük, viszük)*. Megfigyelhető Wichmann igeragozási mintáiban a két ragalak párhuzamos használata is (pl. *fogjuk ~foguk, szepèrjük ~szepriük, várjuk ~várjuk*). Ugyanezeket a ragokat találjuk Csúry tanulmányában (*szipjuk, vārjuk, léljük, szepèrjük; híjjuk, fejjük; monduk; szèrzzük ~szèrzzük*), SZABÓ T. ATTILA közlésében azonban csak a *-juk, -jük* ragalak fordul elő (*hājjuk, seperjük*), az *-uk, -ük* nem.

Az újabb helyszíni kutatások tapasztalata emellett szól, hogy az irodalmi nyelvi és más nyelvjárásokbeli *-juk, -jük* személyrag (*irjuk ~irjuk, híjuk ~híjjuk, isszuk, ésszük, örözzük, szèggyük, visszük*) főleg a székelyes és déli csángó nyelvjárásváltozatra jellemző, az északi csángóban csak szórványosan jelentkezik. Ezzel kapcsolatban azonban mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a *-jük* ragnak *-jik* alakváltozata is van. A rendelkezésünkre álló anyagban az előbbi elsősorban a székelyes jellegű csángó Szeret és Tatos menti részlegében fordul elő következetesen, eléggé elterjedt a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében és a déli csángóban is, itt azonban már megfigyelhető a *-jük* mellett a *-jik* alakváltozat előfordulása (pl. *ésszik, nézzik, œrœjik, œrœjzik*). Hegedűs szöveggyűjteményében előfordul a *-juk* rag *-jók* alakváltozata is (pl. *fogaggyók*: Klézse), e variánssal azonban a helyszíni kiszállások során mi nem találkoztunk.

A megelőzőt régiségként ismert *-uk, -ük* előfordulása elsősorban az északi csángóra jellemző, amint ezt annak idején RUBINYI is hangsúlyozta (*észük, hiuk, iruk, iszuk, kenük, riuk, szeretük, monduk, nézük, nyomtatuk, örzük ~ürzük, örlük, tuúk, váguk*). E nyelvjárásváltozatban a *-juk, -jük*-re mindössze Szabófalvairól és az északi csángó legdélibb, a székelyes jellegű csángóhoz legközelebb eső pontjáról. Balusestről vannak szórványos adataink (*isszuk, tuggyuk*). E őfordul az *-uk, -ük* a déli csángóban is, itt azonban a *-juk, -jük* lényegesen gyakrabban jelentkezik (*irjuk, szipjuk, szepèrjük, szőjük, vèrjük, de: hagyuk, hëgzyük, örlük ~öllük, örzük, végzük*). Végül a két ragalak párhuzamos használata figyelhető meg a székelyes jellegű csángó két pontján, Frumószán és Lészpeden.

e) Többes szám 2. személyben WICHMANN északi csángó igeragozási mintáiban a következő személyragokkal találkozunk: *-játak (fogjátak, várjátak, hozzátak, isszátak) ~-jjátak (híjjátak, rójjátak), -itek (eszitek, hiszitek, veszitek)*. A déli csángóból CSÚRY a *-játok (háljátok, szipjátok), -iték (észiték, metiték, nezeiték) ~-itek (fejitek, ütitek)* ragalakokat közli. SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében szintén több ragalak jelentkezik: *-játok ~-játak ~-játak (híjjátok, aggyátak, mongyátak, vārjátak), -itek ~-iték (lelitek, sepritek)*.

A rendelkezésünkre álló újabb anyagból megállapítható, hogy a csángó nyelvjárás igeragozási rendszerére vonatkozó három jelentősebb forrás a fontosabb ragalakokat valóban tartalmazza, az alakváltozatok sora azonban ebben

az esetben sem teljes. Még többet mondanak az újabb kutatások az egyes ragalakok elterjedéséről.

A mi eredményeink is arra utalnak, hogy a mélyhangú tövekhez járuló *-játok* ~ *-jãtok* ragalak (*írjátok* ~ *irjãtok*, *isszãtok* ~ *isszãtok*, *szipjátok* ~ *szipjãtok*) elsősorban a székelyes csángóban fordul elő, egymagában azonban viszonylag kis területen: az Aranyosbeszterce völgyében fekvő Lészpeden és a Tatros mente néhány pontján (Tatros, Diószeg, Dormánfalva, Csügés). Ugyanakkor már a Tatros mente egyes pontjain (Újfalu, Templomfalva, Pakura) megfigyelhető a *-jãtak* alak szórványos jelentkezése a *-játok* ~ *-jãtok* mellett. A kétféle ragalak párhuzamos előfordulása, sőt nem egy esetben a *-jãtak* gyakoribb jelentkezése különösen a székelyes csángó Tázló és Szeret menti részlegére és a déli csángóra jellemző (*hijãtok* ~ *hijãtak*, *irjãtok* ~ *irjãtak*, *isszãtok* ~ *isszãtak*). A *-jãtak* ~ *-jãtak* ragalak kizárólagos előfordulását figyeltük meg az északi csángóban (*hijãtak* ~ *hijãtak*, *irjãtak* ~ *irjãtak*, *isszãtak* ~ *isszãtak*).

A palatalis hangrendű tövekhez járuló *-itek* személyrag két alakváltozata közül az *-itãk* használata elsősorban a székelyes jellegű csángóra és a déli csángóra jellemző (*észitãk*, *fejãtitãk*, *fejãtitãk* ~ *fejãtitãk*, *nãzãtitãk*, *örözãtitãk*, *örözãtitãk* ~ *öllãtitãk*), az *-itek* alaké pedig az északi csángóra (*eszãitek*, *kenãitek*, *örzãitek*, *örãlitek*). Ez utóbbi nyelvjárásváltozatban az *-itãk* mindössze a *nãz* tőhöz járul egy-két ponton.

f) Többes 3. személyben a CsángSz.-ban a *-jãk* ~ *-jjãk* (*fogjãk*, *fujjãk*, *hijjãk*, *rójjãk*, *vãrjãk*) és az *-ik* (*eszãk*, *hiszãk*, *teszãk*, *tõrãk*) rag fordul elő. CSÜRY ugyanezeket a ragalakokat közli (*szipjãk*, *hijãk*, *metãk*, *ütãk*), de jelzi Bogdánfalváról az *-ik* használatát is a *-jãk* helyén (*akarãk*, *birãk*, *vãrjãk* ~ *vãrãk*). Csak a *-jãk* (*hãjjãk*, *hijãk*) és az *-ik* ragalak (*sepãrik*) fordul elő SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében.

Az újabb helyszíni kutatások amellettszólnak, hogy a fenti ragalakok sora nem tekinthető teljesnek. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a helyszínen gyűjtött anyagban a *-jãk* ragnak *-jãk* ~ *-jãk* ~ *-jãk* ~ *-jãk* alakváltozata is előfordul. Az *akar* igének pl. következő alakváltozatait jegyeztük fel: *akarjãk* ~ *akarjãk* ~ *ãkãrjãk* ~ *ãkãrjãk* ~ *akarjãk* ~ *ãkãrjãk* ~ *ãkãrjãk* ~ *akarjãk* ~ *akarjãk* ~ *ãkãrjãk* ~ *ãkãrjãk* ~ *ãkãrjãk*. Ez alakváltozatok elterjedése viszonylag jól körvonalazható. A *-jãk* elsősorban a székelyes és déli csángóban fordul elő (*hijãk* ~ *hijãk*, *irjãk* ~ *irjãk*, *szipjãk*), azonban megfigyelhető e két nyelvjárásváltozatban a *-jãk* mellett a *-jãk* előfordulása is. E jelenségre a déli csángóból főleg Tunkról és Szakaturáról, a székelyes csángóból pedig elsősorban a Szeret környéki falvakból (Klãzse, Csík, Külsõrekecsin, Ketris, Lãbnik, Gajcsána), a Tázló mentérõl (Esztrugár, Gajdár) és néhány Tatros menti pontról (Templomfalva, Dormánfalva) vannak adataink. Az északi csángóban a *-jãk* ragalak kétségtelenül előfordul, ugyanakkor elég gyakran találkozunk itt e rag rövid *ã*-val ejtett *-jãk* (*hijãk*, *irjãk* ~ *irjãk* *isszãk*,) ritkábban félhosszú alakváltozatával is. Az *ã*-val ejtett alakváltozatok ugyanakkor a déli csán-

góból és a székelyes jellegű csángó Szeret és Tázló menti részlegéből is adatolhatók.

Magashangú tövekhez az egész csángó nyelvjárásban egyöntetűen az *-ik* személyrag járul (*észik, fędik ~ fedik, fęjik ~ fejik, hęgyzik, nęzik, őrzik, őrölik ~ örlik ~ öllik*), a déli és északi csángóból azonban az *-ik* mélyhangú tövekhez való járulását is adatolhatjuk (ők *csokęnyilik* 'kopogtatják, ütögetik', *irik* 'irják', *tudik* 'tudják'). Az egész csángóban *-ik* székélyrag járul a *nyír* igeigéhez: *nyirik ~ nyírik*.

4. Az elmondottakból látható, hogy az újabb kutatásokra csángó nyelvjárás tárgyias személyragjaira vonatkozó ismereteinket is jelentős mértékben kiegészítették. Egész sor addig nem jelzett alakváltozat került felszínre, melyek közül a fontosabbak: az északi csángóból az <-ēm>, <-ēd>, -jatak, -jāk ~ -jæk <-ik>; a déli csángóból: -am, <-em>, -ad, -jatak, -jæk ~ -jæk ~ -jæk; a székelyes csángóból <-om>, <-em>, -ok, -œd ~ -ēd, <-jœ> ~ jœ ~ <-jo>, -jik, -uk, -ük, -jätok, -jæk <-jæk>, -jæk. Külön említjük meg az *-n* személyrag eddig nem ismert alakváltozatait (-ánd, -än) az északi és déli csángóból, valamint a székelyes jellegű csángó egy pontján való felfedezést.

Az egész nyelvjárásra kiterjedő helyszíni gyűjtés a fontosabb ragalakok felszínre hozatala, valamint elterjedésének és gyakoriságának körvonalazása mellett egyben lehetővé teszi egyes, régebbi megfigyelések helyesbítését is. Így megállapítást nyert, hogy az északi csángóban a többes 1. sz.-ben a *-juk, -jük* csak szórványosan jelentkezik az általánosan használt *-uk, -ük* mellett, valamint az, hogy a rövid és félhosszú magánhangzóval ejtett ragalakok (*-jatak ~ -jatak -jæk -jæk*) lényegesen gyakrabban jelentkeznek, mint a Wichmanntól kizárólagosnak jelzett hosszú magánhangzós változatok. A déli csángó nyelvjárásváltozatban az *-uk, -ük* és *-juk, -jük* előfordulási arányát Csűry a valóságnak megfelelően rögzítette, azonban nem figyelt fel az *a*-zó ragalakok (*-am, -ad, -jatak*) meglétére az irodalmi nyelvi alakok mellett.

Végül azt jegyezzük meg meg, hogy a Csűrynél és Szabó T. Attilánál előforduló többes 2. sz.-ű *-itek* ragalakot meg kell kérdőjeleznünk. A helyszíni gyűjtés során e személyben a déli és székelyes jellegű csángóban egyaránt csak az *-itæk* alakkal talákoztunk, a köznyelvi *e*-vel ejtett *-itek* használata az északi csángóra korlátozódik.

A régi és újabb eredmények egybevetése után a 3. sz.-ű tárgyra mutató személyragok következő rendszerét állíthatjuk egybe:

	Északi csángó	Déli csángó	Székelyes csángó
1	-am ~ (-om); -em ~ (-em); (-öm)	-om ~ -am; -ëm ~ (-em); -öm	-om ~ -am ~ (-om); -ëm ~ (-em); -öm ~ -œm ~ (-ëm) ~ (-ëm)
2	-ad ~ (-od); -ed ~ (-ed); (-öd)	-od -ad; -ëd; -öd -œd	-ad ~ -od; -ed ~ -ëd; -öd ~ -œd ~ (-ed)
3	-ja ~ (-jo) ~ (-ánd) ~ (-án); -i	-ja ~ (-jo) ~ (-ján) ~ (-án); -i ~ (-in)	-ja ~ (-ja) ~ (-jo) ~ (jo); -i -in)
4	(-juk) ~ (-jjuk) ~ (-jük) ~ (-jüük); -uk, -üük	(juk ~ -jjuk; -jük ~ -jjük; (-uk), (-üük)	-juk, -jük ~ (-jük, ?-jök); (-uk), (-üük)
5	-jatak -jjatak -jätak; -itek	-jätok ~ -jätak; -itëk ~ ?-itek	-jätok ~ -jätok ~ -jätak ~ -jätak; ? -itek ~ -itëk
6	-ják ~ -jják ~ -jäk -jäk ~ (-ik); -ik	-jäk ~ -jjäk ~ -jäk ~ -jäk ~ -jäk; -ik /ik);	-jäk ~ -jjäk ~ -jäk ~ (-jäk) ~ (-jäk); -ik

MÁRTON GYULA

Die objektiven Personalendungen des Ind. Präs. in der Mundart der Csángós von der Moldau

Die Fachliteratur über das Konjugationssystem der Mundart der Csángós in der Moldau kann gar nicht als lückenlos bzw. als befriedigend gelten. Unsere Kenntnisse waren besonders in bezug auf die Personalendungen des Verbs lückenhaft. Durch die neueren Forschungen unter den Csángós (vgl. hierzu SZABÓ T. ATTILA, Magyar Nyelvjárások V, 26—38) wurde unser Wissen auch in diesem Bereich wesentlich erweitert.

In dieser Studie, die ein Kapitel der mit Mózes Gálffy zusammen verfaßten Monographie über das Konjugationssystem der Mundart der Csángós darstellt, sind auf Grund eines zum Teil in den Jahren 1949—1962 an Ort und Stelle gesammelten, zum Teil in folkloristischen Veröffentlichungen erschienenen Materials die Formen der objektiven Personalendungen des Ind. Präs. behandelt worden, wobei auf die Verbreitung der einzelnen Formen in den drei Csángó-Mundarten gesondert hingewiesen wurde. Außer der Darstellung der behandelten Gruppe der Personalendungen, bei der eine relative Vollständigkeit erstrebt wurde, sind von den Ergebnissen des Aufsatzes die Angaben und Feststellungen über die Personalendungen -n (Sg. 3. P.), -uk ~ -üük (Pl. 1. P.) und -ik (Pl.

3. P.) hervorzuheben, da diese Endungen als erhaltengebliebene archaische Formen gelten dürfen. Die vorliegenden Angaben sprechen dafür, a) daß die auch in den letzteren Zeiten starkes Interesse auslösende Personalendung *-n* in den nördlichen und südlichen Csángó—Mundarten auch heute vorkommt; b) daß die Endungen *-uk ~ -iik* in den nördlichen Csángó—Dialekten oft, in den südlichen nur noch hie und da üblich sind, in den szeklerisch gefärbten dagegen nur in zwei Orten nachweisbar sind; c) daß die Personalendung *-ik* in den nördlichen und südlichen Mundarten nicht nur zu Stämmen mit hellen, sondern auch zu Stämmen mit dunklen Lauten treten kann.

GY. MÁRTON

